Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 41, Ekim 2019, s. 147-152

ISSN: 2149-0821 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.16990/SOBIDER.32714>

Dr. Berrin AKÇALI
akbumin@gmail.com

TÜRKÇEDEKİ “AKUPUNKTUR, APOSTERİORİ, DOZER, FAGOT” SÖZCÜKLERİNİN KÖKENLERİ ÜZERİNE

Özet

Bu çalışmada *akupunktur*, *aposteriori*, *dozer* ve *fagot* sözcüklerinin köken tespiti ele alınmaktadır. Bunun için öncelikle bu sözcüklerle ilgili olarak çeşitli Türkçe sözlüklerdeki verilere bakılmış, kökenleri hakkında yazılanlar karşılaştırılmıştır. Ardından bu sözcüklerin birbirinden farklı Türkçe sözlüklerdeki kökenleri ve anlamları yazılmış, ayrıca gereken yabancı sözlüklerdeki anlamları da incelenmiştir. Bunun yanı sıra söz konusu sözcüklerin kaynak dildeki telaffuz bilgilerine de yer verilerek Türkçedeki biçimiyle kıyaslanmıştır. Sözlüklerde bulunup bulunmamlarına göre tarihî verilere ulaşılmıştır. Böylelikle Türkçe ve yabancı kaynaklardaki tarihî, anlam ve ses verileri sayesinde *akupunktur*, *aposteriori*, *dozer* ve *fagot* sözcüklerinin Türkçeye hangi dilden alıntılı olduklarının doğru tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada yer alan *akupunktur*, *aposteriori*, *dozer* ve *fagot* sözcükleri açısından bazı Türkçe sözlüklerin farklı köken bilgilerine yer verdikleri, bazı sözlüklerin ise görüş birliğine vardıkları görülmüştür. Köken konusundaki görüşümüzün bazı sözlüklerle uyurken diğer birtakım sözlüklerle uyuşmadığı sonucuna varılmıştır. Bunun nedenleri tarihî, ses bilimsel ve anlam bilimsel verilere dayandırılarak açıklanmıştır.

Anahtar Sözcükler: *akupunktur*, *aposteriori*, *dozer*, *fagot*, Batı kökenli alıntılar.

ON THE ORIGINS OF THE WORDS “AKUPUNKTUR, APOSTERİORİ, DOZER, FAGOT” IN TURKISH

Abstract

This study investigates the diagnosis of the origins of the words *akupunktur*, *aposteriori*, *dozer* and *fagot*. To this end, primarily various Turkish dictionaries

have been examined regarding these words, and what is written about their origins has been compared. Following this, diverse origins and semantics of these words across multiple Turkish dictionaries have been provided. Moreover, their corresponding semantics in the required non-Turkish dictionaries have been explored. Besides, pronunciations of the given words in various languages have been provided and compared with their correspondings in Turkish. Historical data have been gathered depending on whether the words are found in the dictionaries. Therefore, it has been aimed to make a precise diagnosis of the languages from which the words *akupunktur*, *aposteriori*, *dozer* and *fagot* have been transferred to Turkish language through the help of historical, semantics and phonetics data in the Turkish and non-Turkish resources. It has been observed that some Turkish dictionaries provide different origins for the words *akupunktur*, *aposteriori*, *dozer* and *fagot* whereas some other dictionaries have reached an agreement. It has been concluded that our opinion of the origins overlaps with that of some dictionaries whereas it does not with that of some others. The reasons for this have been explicated based on historical, phonetics and semantics data.

Key Words: akupunktur, aposteriori, dozer, fagot, loanwords of western origin.

GİRİŞ

Sözcüklerin kökenleri konusunda birtakım sözlüklerin aynı kaynağı, bazılarının farklı dilleri belirttikleri bilinmektedir. “Yakın dönemlerde dilimize giren kelimeler üzerinde değişik kaynaklar çoğunlukla görüş birliğine varabilirken, çok eskiden girmiş olanlar üzerinde anlaşmazlığa düşülmektedir.” (Sezgin, 2004: 18). Bazen de sözcüklerin kökeninin belirlenemediği gözlenebilmektedir. Bir sözcüğün kökenini, Türkçeye hangi dilden alıntılandığını saptamada tarihî, ses bilimsel ve anlam bilimsel nedenlerden yararlanmak doğru sonuçlara ulaşmayı kolaylaştırmaktadır.

Çalışmamızın konusu olan *akupunktur*, *aposteriori*, *dozer* ve *fagot* sözcüklerinin kökenlerini tespit etmeye çalışalım. Bunun için söz konusu sözcüklerin ilgili Türkçe ve yabancı sözlüklerdeki köken, anlam, telaffuz verilerini karşılaştırarak gösterelim:

Akupunktur Sözcüğünün Kökeni

Akupunktur sözcüğünün anlamı *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı* (= TTL)’nda ‘İğne batırma ile tedavi’ (TTL I, 2002: 133, 134), *Türkçe Sözlük* (= TS) ve *Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü* (= TBKKS)’nde ‘Vücudun belirli noktalarına genellikle altın iğne batırılarak yapılan tedavi’ (TS, 2011: 78; TBKKS, 2015: 49), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (= MS)’te ‘Vücûdun belirli yerlerine iğne batırılarak yapılan, bâzı kaynaklara göre Orta Asya’da eski Türkler’in ortaya koyduğu, ancak daha ziyâde Çinliler’in beş bin yıldan bu yana geliştirerek uyguladıkları bir çeşit tedâvi metodu’ (MS, 2011: 86), *Türkçenin Alıntılar Sözlüğü* (= TAS)’nde ‘Çin’de çok eskilerden beri uygulanan, oradan dünyaya yayılan, vücudun belirli noktalarına genellikle altın iğne batırılarak yapılan tedavi’ (TAS, 2015:146) şeklinde verilmiştir. *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae: Lexicon Turcico-Arabico-Persicum* (= Men.)’da, *A Turkish and English Lexicon* (= Red.)’da, *Kâmûs-ı Türki* (= KT)’de, 1944 basımlı *Türkçe Sözlük* (= TS 1944)’te geçmemektedir. TTL I ve MS’de Almanca; TS, TAS ve TBKKS’de ise Fransızca kökenli olduğu yazılmıştır. Türkçeye Almandan mı,

yoksa Fransızcadan mı geçtiğini saptayabilmek için sözcüğün Fransızca ve Almancadaki anlamlarını ve telaffuzlarını ele alalım. *Le Grand Robert de la langue française* (= GRLF)’de Fr. *acupuncture* / *acuponcture* şöyle geçmektedir: ‘Thérapeutique consistant dans l’introduction d’aiguilles métalliques (argent, or...) très fines en des points précis des tissus cutanés, ou elles demeurent pendant un certain temps’ (GRLF I, 2001: 152, 153). Fransızcada [akypōktyr] şeklinde telaffuz edilmektedir.

Alm. *Akupunktur*’un tanımı için *Wahrig, Deutsches Wörterbuch* (=W)’ta ‘jahrtausendaltes chines., heute auch in Europa wieder aufgenommenes Heilverfahren, bei dem durch Einstich goldener u[nd] silberner Nadeln an lehrmäßg festgelegten Hauptpunkten erkrankte innere Organe beeinflusst werden, auch zur Anästhesie verwendet’ yazılmıştır (W, 1997: 172). Almancada telaffuzu [akupōnk’tu:ə]’dır. Sözcüğün Türkçedeki, Fransızcadaki ve Almancadaki anlamlarının aynı olduğu görülmektedir. Ancak Fransızcadaki yazılış ve telaffuzun Türkçedekiyle uyuşmadığı, Almancadaki yazılışın ise Türkçedekiyle uyuştugu açıktır. Dolayısıyla Türkçeye muhtemelen Almancadan yazılı yolla alıntılandığını belirtebiliriz. Buna göre TTL I ve MS ile aynı görüşte olduğumuzu ifade edebiliriz.

Aposteriori Sözcüğünün Kökeni

Aposteriori sözcüğü TS 1944’te ve TS’de ‘Sonsal’ (TS, 1944: 30; TS, 2011: 138), TTL I’de ‘Arkasından, neticeden sebebi (istihraç etmek)’ (TTL I, 2002: 188), MS’de ‘(Bilginin kaynağı meselesinde) Akılda doğuştan ve kendiliğinden bulunmayıp tecrübeyle gelen, tecrübeden sonra oluşan, sonsal’ (MS, 2011: 153), TAS’ta ‘Olaylardan, deneylerden edinilen, deneye bağlı bilgi’ (TAS, 2015: 167) şeklinde açıklanmıştır. Men., Red., KT ve TBKKS’de görülmemektedir. TS 1944, TTL I ve TS’de Latince, MS’de Fransızca, TAS’ta ise İngilizce kökenli gösterilmiştir. Sözcüğün Türkçeye Latince den geçmiş olmasının muhtemel olmadığını belirtebiliriz; çünkü Türkçedeki Latince terimler bilimsel terminoloji olarak hep Batı dillerinden geçmiştir ve söz konusu sözcük zaten Fransızca ve İngilizce sözlüklerde bu hâliyle yer almaktadır. Dolayısıyla mantıksal olarak da sözcüğün Türkçeye ya Fransızcadan ya da İngilizceden geçtiğini düşünmemiz gerekmektedir. Fr. *a posteriori* GRLF’de şöyle açıklanmıştır: ‘*Didact.* En partant des données de l’expérience. *Adj. invar.* Qui est postérieur à l’expérience’ (GRLF I, 2001: 633). Fransızcada telaffuzu [apōsterjōri]’dir. *Webster’s Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language* (= Wb)’de İng. *a posteriori* ‘1. from particular instances to a general principle or law; based upon actual observation or upon experimental data. 2. not existing in the mind prior to or independent of experience’ şeklinde tanımlanmıştır (Wb, 1996: 99). Britanya İngilizcesinde [ˌeɪ pəˈstɪəriˈɔːri], Amerikan İngilizcesinde [ˌɑː poʊˈstriˈɔːri] şeklinde telaffuz edilmektedir. Sözcüğün Türkçedeki anlamıyla Fransızcadaki ve İngilizcedeki anlamlarının aynı olduğu, Fransızcadaki ve İngilizcedeki yazılış biçiminin Türkçedekiyle uyuşmakla birlikte İngilizcedeki telaffuzun değil de daha ziyade Fransızcadaki telaffuzun uyuştugu görülmektedir. Ayrıca TS 1944’te yer aldığından nispeten yeni bir alıntı değildir. Bu da Türkçeye İngilizceden değil, muhtemelen Fransızcadan geçtiğini işaret etmektedir; Fransızca telaffuzu Türkçedeki telaffuzla tam uyuşmadığından sözcüğün Türkçeye Fransızcadan yazılı yolla geçmiş olması kuvvetle muhtemel görünmektedir. Buna göre MS ile aynı fikirde olduğumuzu belirtebiliriz.

Dozer Sözcüğünün Kökeni

Dozer sözcüğü TTL I’de ‘Buldozer’ (TTL I, 2002: 648), TS’de ve TAS’ta ‘Tırtıllı veya lastik tekerlekli yol yapım makinesi, yoldüzler’ (TS, 2011: 709; TAS, 2015: 249), MS’de ‘Buldozer sözünün kısaltılmış şekli’ (MS, 2011: 761), TBKKS’de ‘Önünde bulunan geniş bıçakla toprağı düzleme, kaldırma, sıyırma gibi işlemleri gerçekleştiren motorlu araç, yoldüzer’ (TBKKS, 2015: 304) şeklinde geçmektedir. Men., Red., KT, TS 1944’te bulunmamaktadır. TTL I ve MS’de İngilizce; TS, TAS ve TBKKS’de Fransızca kökenli gösterilmiştir. Türkçeye İngilizceden mi, yoksa Fransızcadan mı geçtiğini saptamak için İngilizce ve Fransızcadaki anlamlarına ve telaffuzlarına bakalım: Wb’de İng. *dozer* ‘bulldozer: a large, powerful tractor having a vertical blade at the front end for moving earth, tree stumps, rocks, etc.’ (Wb, 1996: 275, 591), GRLF’de Fr. *bulldozer* ‘1. Engin de terrassement, tracteur à chenilles très puissant, utilisé notamment dans les travaux publics. 2. Fig. Personne qui renverse tout sur son passage, qui passe allègrement par-dessus les obstacles’ (GRLF I, 2001: 1750) şeklinde tanımlanmıştır. Telaffuzu Britanya İngilizcesinde [ˈdɒʊzə(r)], Amerikan İngilizcesinde [ˈdɒʊzər], Fransızcada [byldɔzɛʁ, buldozɛʁ]’dür. Türkçedeki anlamla, İngilizcedeki ve GRLF’deki mecaz olan 2. anlam hariç Fransızcadaki anlamın uyduğu görülmektedir. İngilizcedeki yazılış biçimiyle Türkçedekinin aynı olduğu, ancak İngilizcedeki telaffuzla Türkçedekinin farklı olduğu ifade edilebilir. TS 1944 ve önceki sözlüklerde yer almayan bu sözcüğün nispeten yeni bir alıntı olduğu açıktır. Ayrıca sözcük Fransızcada *dozer* değil, *bulldozer* olarak geçmektedir. Wb’den de anlaşıldığı üzere *dozer*, İng. *bulldozer* sözcüğünün kısaltılmış biçimidir; yani sözcük İngilizcede eksiltiye uğramış, Türkçeye öyle geçmiş ve muhtemelen yazılı yolla alıntılanmıştır. Buna göre TTL I ve MS ile aynı görüşte olduğumuzu söyleyebiliriz.

Fagot Sözcüğünün Kökeni

Fagot sözcüğü TS 1944’te ‘Ağızlığı yan yatmış soru işareti biçiminde, perdeli, ağaçtan bir üfleme çalgı’ (TS, 1944: 196), TTL II’de ‘Bir çeşit nefesli çalgı’ (TTL II, 2009: 27), TS, TAS ve TBKKS’de ‘Tahtadan parçaları uç uca takılı, uzun bir boru biçiminde, perdeli bir üflemeli çalgı’ (TS, 2011: 846; TAS, 2015: 279; TBKKS, 2015: 363), MS’de ‘Yan tarafındaki uzun ve ince dildikten üflenmek suretiyle çalınan, kalın ve tatlı sesli, tahtadan yapılmış nefesli çalgı’ (MS, 2011: 927) anlamlarıyla görülmektedir. *Müzik ve Müzisyenler Ansiklopedisi* (= MMA)’nde *fagot* için şu açıklama yapılmıştır:

“Bas partisi çalan, ağaç, nefesli çalgıdır... 1539’da rahip J. B. Bavilius’un yaptırdığı, fakat ondan önce gene rahip Afranio degli Albonesi’nin yaptığı iddia edilir. XVII. yüzyılda Sigismond Scheltzer adlı bir Alman, fagot’a bugünkü şeklini vermiştir.” (MMA, 1964: 127).

Men., Red. ve KT’de bulunmamaktadır. TS 1944, TTL II ve MS’de İtalyanca; TS, TAS ve TBKKS’de Almanca kökenli olduğu yazılmıştır. Türkçeye Almancadan mı, yoksa İtalyancadan mı geçtiğini ele alalım: W’de Alm. *Fagott*’un tanımı şöyle yapılmıştır: ‘tiefstes Holzblasinstrument mit geknicktem Blasrohr, Oboe in Baßlage’ (W, 1997: 457). Almancada [faˈɡɔt] şeklinde telaffuz edilmektedir. *Dizionario Inglese Italiano Italian English Dictionary* (= DIED)’de İt. *fagotto*’nun anlamı için şu yazılmıştır: “1. bassoon. 2. bassoonist” (DIED, 2006: 839). İtalyancada [faˈɡɔtto] şeklinde telaffuz edilmektedir. Sözcüğün Türkçedeki anlamıyla Almancadaki anlamının aynı olduğu, İtalyancada Türkçedeki anlamın dışında ‘Fagot çalan kimse’ anlamının da bulunduğu görülmektedir. Türkçedeki telaffuzun Almancadakiyle

uyuştuğunu, fakat İtalyancadakiyle uyuşmadığını belirtebiliriz. Yazılış biçimlerine de bakıldığında Almancaya nazaran İtalyancadaki Türkçedeki biçime daha uzak olduğu bellidir. Bundan dolayı Türkçeye muhtemelen Almancadan alıntılanmıştır; ancak sözlü yolla mı, yoksa yazılı yolla mı alıntılandığı konusunda kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Buna göre TS, TAS ve TBKKS ile aynı görüşte olduğumuzu ifade edebiliriz.

SONUÇ

Sözlüklerde bir sözcüğün kökeninin çoğunlukla aynı yazıldığı bilinmektedir; ancak bazen gerek Türkçe gerek yabancı sözlüklerin bazı sözcüklerin kökenleri konusunda ortak noktada buluşamadıkları, farklı veriler sundukları, bazen de herhangi bir görüş ileri süremedikleri görülmektedir. Yapılan araştırmaların sonucunda *akupunktur*, *aposteriori*, *dozer* ve *fagot* sözcüklerinin taranan her sözlükte bulunmadığı, fakat yer aldıkları sözlüklerin bir kısmının bu sözcüklerin kökenleriyle ilgili olarak ortak bir görüşe sahip olmadıkları belirlenmiştir. Bundan dolayı tarihî, ses bilimsel ve anlam bilimsel verilerden yola çıkarak söz konusu sözcüklerin Türkçeye hangi dilden alıntılandığı doğru tespit edilmeye çalışılmıştır. TTL I ve MS’de Almanca; TS, TAS ve TBKKS’de ise Fransızca kökenli olduğu yazılmış *akupunktur* sözcüğünün Türkçeye muhtemelen Almancadan alıntılanmış olduğu kanaatine vardığımızı söyleyebiliriz. TS 1944, TTL I ve TS’de Latince, MS’de Fransızca, TAS’ta ise İngilizce kökenli gösterilmiş olan *aposteriori* sözcüğünün Türkçeye muhtemelen Fransızcadan geçtiğini belirtebiliriz. TTL I ve MS’de İngilizce; TS, TAS ve TBKKS’de Fransızca kökenli olduğu yazılmış olan *dozer* sözcüğünün Türkçeye İngilizceden, TS 1944, TTL II ve MS’de İtalyanca; TS, TAS ve TBKKS’de Almanca kökenli olduğu belirtilmiş olan *fagot* sözcüğünün ise Türkçeye Almancadan alıntılandığını düşündüğümüzü ifade edebiliriz.

Kısaltmalar

DIED: Dizionario Inglese Italiano Italian English Dictionary

GRLF: Le Grand Robert de la langue française

KT: Kâmûs-ı Türkî

Men.: Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae: Lexicon Turcico-Arabico-Persicum

MMA: Müzik ve Müzisyenler Ansiklopedisi

MS: Misalli Büyük Türkçe Sözlük

Red.: A Turkish and English Lexicon

TAS: Türkçenin Alıntılar Sözlüğü

TBKKS: Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü

TS: Türkçe Sözlük

TTL: Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı

W: Wahrig, Deutsches Wörterbuch

Wb: Webster’s Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language

KAYNAKLAR

- Ayverdi, İlhan, (2011), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul.
- Karaağaç, Günay, (2015), *Türkçenin Alıntılar Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Meninski, Franciscus à Mesgnien, (2000), *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae: Lexicon Turcico-Arabico-Persicum* (haz. Mehmet Ölmez), Simurg Yayınları, İstanbul.
- Pons Großwörterbuch: Englisch-Deutsch/Deutsch-Englisch*, (2005), Ernst Klett Sprachen GmbH, Stuttgart.
- Ragazzini, Giuseppe; Biagi, Adele, (2006), *Dizionario Inglese Italiano Italian English Dictionary*, Zanichelli, Bologna.
- Redhouse, Sir James William, (1987), *A Turkish and English Lexicon: shewing in English the significations of the Turkish terms*, Librairie du Liban, Beirut.
- Robert, Paul, (2001), *Le Grand Robert de la langue française*, Dictionnaires Le Robert, Paris.
- Saraç, Tahsin, (2003), *Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük: Grand Dictionnaire Français-Turc*, Adam Yayınları, İstanbul.
- Sezgin, Fatin, (2004), *Türkçede Batı Kaynaklı Kelimelerin Yoğunluğu*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Sözer, Vural, (1964), *Müzik ve Müzisyenler Ansiklopedisi*, Atlas Kitabevi, İstanbul.
- Steuerwald, Karl, (1993), *Deutsch-Türkisches Wörterbuch (Almanca-Türkçe Sözlük)*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- Şemseddin Sâmî, (2002), *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Tietze, Andreas, (2002), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı: Sprachgeschichtliches und etymologisches Wörterbuch des Türkei-Türkischen*, C. 1 (A-E), Simurg Yayınları, İstanbul.
- Tietze, Andreas, (2009), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı: Sprachgeschichtliches und etymologisches Wörterbuch des Türkei-Türkischen*, C. 2 (F-J), Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.
- Türkçe Sözlük*, (1944), Cumhuriyet Basımevi, İstanbul.
- Türkçe Sözlük*, (2011), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü*, (2015), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Wahrig, Gerhard, (1997), *Deutsches Wörterbuch*, Bertelsmann Lexikon Verlag, Gütersloh.
- Webster, Noah, (1996), *Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language*, Random House Value Publishing, New York.